

زندگی نامہ

حاج محمد حسن کمپانی، امین دارالضرب

شیرین مہدوی

ترجمہ منصورہ اتحادیہ (نظام مافی)

فرحناز امیرخانی حسینکلو

Sireen Mahdavi

زندگی نامه محمدحسن کمپانی،

اثر شیرین مهدوی

فرحناز امیرخانی حسینکلو

مشخصات ظاهری: ۴۱۲ص. مصور، رقعی

For God, Mommon and Country:

a nineteenth century Persian Merchant

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه، ص ۴۲۳-۴۱۱.

امین الضرب محمدحسن بن محمدحسین

صاحبان صنایع، ایران، سرگذشت نامه

Industrialists, Iran, Biography

ایران، اوضاع اجتماعی، قرن ۱۳ق.

Social Conditions, 19th century, Iran

فرحناز امیرخانی حسینکلو ۱۳۵۲.

DSR ۱۳۹۱/۸۴م ۱۳۹۶

شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۶۰۸۴۸

با همکاری

کتابخانه ملی و اسناد ایران
NATIONAL LIBRARY AND ARCHIVES OF IRAN

نشر تاریخ ایران (شرکت سهامی خاص)

تهران، خیابان فلسطین، ساختمان ۱۱۰، طبقه سوم، شماره ۳۰۴، تلفن: ۶۶۴۶۳۰۳۰

زندگی نامه حاج محمدحسن کمپانی، امین دارالضرب

شیرین مهدوی

ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی) و فرحناز امیرخانی حسینکلو

حروفچینی، صفحه آرایی و نظارت: نشر تاریخ ایران

طرح جلد: فریبا علایی

ISBN: 978-600-8687-12-2

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و در اختیار نشر تاریخ ایران است.

سرشناسه: شیرین مهدوی، ۱۳۴۶.

عنوان و نام پدیدآور:

امین دارالضرب

ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی)

مشخصات نشر: نشر تاریخ ایران، ۱۳۹۶

یادداشت: عنوان اصلی:

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۸۷-۱۲-۲

یادداشت: چاپ دوم

یادداشت: نمایه

موضوع:

۱۳۲۵-۱۲۵۰ق، سرگذشت نامه

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده: منصوره اتحادیه ۱۳۱۲

رده بندی کنگره:

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۴۵۰۹۲

نشر تاریخ ایران

با یاد و خاطره شادروان پسر م رضاعلی
و به خاطر دخترانم درنا و نیرقا خازنی

فهرست

۹	سپاسگزاری
۱۱	سرآغاز
۱۷	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۴۳	یادداشت‌های مقدمه
۴۹	فصل اول: دوران کودکی
۶۹	یادداشت‌های فصل اول
۷۳	فصل دوم: سال‌های آغازین در تهران
۹۱	یادداشت‌های فصل دوم
۹۵	فصل سوم: سال‌های پیشرفت
۱۲۱	یادداشت‌های فصل سوم
۱۲۷	فصل چهارم: بازرگان موفق
۱۵۳	یادداشت‌های فصل چهارم
۱۵۹	فصل پنجم: فعالیت‌های سیاسی و صنعتی در ایران
۱۸۳	یادداشت‌های فصل پنجم
۱۸۹	فصل ششم: تلاش برای ساخت راه‌آهن
۲۱۷	یادداشت‌های فصل ششم
۲۲۳	فصل هفتم: سال‌های موفقیت و رکود
۲۵۱	یادداشت‌های فصل هفتم
۲۵۷	فصل هشتم: سال‌های آخر
۲۷۷	یادداشت‌های فصل هشتم

۲۸۳	نتیجه گیری
۲۹۵	یادداشت های نتیجه گیری
۲۹۷	ضمیمه الف
۳۲۳	یادداشت های ضمیمه الف
۳۲۷	ضمیمه ب
۳۳۷	یادداشت های ضمیمه ب
۳۳۹	ضمیمه ج
۳۴۱	یادداشت های ضمیمه ج
۳۴۳	ضمیمه د
۳۵۱	یادداشت های ضمیمه د
۳۵۵	شجره نامه
۳۵۹	یادداشت های شجره نامه
۳۶۱	منابع
۳۷۲	تصاویر
۳۹۱	فهرست اعلام

سیاسگزاری

در ابتدا و بیش از همه از خویشاوندم آقای اصغر مهدوی سپاسگزارم که بدون کمک‌های با ارزش او این کار ممکن نبود. کلیه اسناد منتشر نشده را ایشان از تهران برایم ارسال کردند. آقای اصغر مهدوی نه تنها به طور مداوم اطلاعاتی را از آرشیو خانوادگی برایم فراهم آورد، بلکه ارسال اسناد مربوط به هر قسمت از کار را به عهده گرفت.

سپاس بی‌شائبه من نثار استاد فقیدم ارنست گلنر که به طور کلی در همه کارهای تحقیقی و به ویژه در این کار مشغول بودم و از زمانی که در مدرسه علوم اقتصادی و سیاسی لندن مشغول تحصیل بودم دوست و مشاورم بودند. تشویق‌های مداوم ایشان و دقت زیادشان در خواندن فصول کتاب و پیشنهادهای مفیدشان که در کمال فروتنی ارائه می‌گردید برایم پیوسته منبعی از الهام بود. بسیار خوشحالم از اینکه او تا مرحله تکمیل این کار در قید حیات بود و شاهد پیشرفت آن.

بعد از درگذشت او پروفیسور شائول بنخاش از دانشگاه جورج میسون، سمت مشاور مرا به عهده گرفتند، اگر به خاطر راهنمایی‌های با ارزش و خستگی‌ناپذیر و کمک و مشاوره‌های ایشان نبود این کار به پایان نمی‌رسید و من از سپاسی در خور ایشان به خاطر این همه صبر و مهربانی عاجزم.

همین‌طور عمیقاً سپاسگزار دکتر میشل مزوی از دانشگاه یوتا هستم. وی در عشق به فرهنگ ایران و اطلاع از آن مانند استاد بزرگی برایم بوده است و از پیشنهادات مفید و مرور صبورانه کتاب توسط ایشان متشکرم.

از پیتروان سیوروز از دانشگاه یوتا به خاطر تشویق‌ها و نظرات ارزشمندش و نیز زحماتش در خواندن دست‌نوشته‌های اولیه این کتاب ممنونم.

از پرفیسور جان گرنی در کالج وادام آکسفورد به خاطر مرور دقیق متن و نیز تذکر

اشتباهات ریزی که در آن وجود داشته و کس دیگری متوجه آن‌ها نشده و نیز برگردان حروف فارسی به انگلیسی متشکرم.

از گیزلا کاوالری به خاطر انجام کارهای مربوط به عکس‌های کتاب و از لطیفه حقیقی از دانشگاه کالیفرنیا به خاطر مرور متن و تصحیح برگردان حروف از فارسی به انگلیسی و از فرانسین مهک به خاطر ترجمه متن روسی و ایتالیایی متشکرم. همچنین از آقایان امیر نگهبان و امیر فرسود به خاطر مرور دقیق متن کتاب در پیش از چاپ عمیقاً سپاسگزارم.

انجام این کار را به ویژه مدیون همسر من رضا خازنی هستم که سال‌ها صرف وقت و برای این کار را با مهربانی پذیرفت و امکان آن را برایم فراهم نمود.

در خاتمه مهر و سپاس بی‌دریغ و فراوانم را نثار پدرم ابراهیم مهدوی می‌کنم که وسعت دیدش فراتر از محیط زندگی او بود و بدون هیچ تبعیضی با فراهم نمودن فرصت تحصیل برای من امکان نگارش این کتاب را ایجاد کرد.

سرآغاز

مسعود خوانساری

رئیس اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

۱۳۴ سال از تأسیس اتاق تهران گذشت. در این مدت ایران به دلایل گوناگون از جمله قرار گرفتن در موقعیتی سوق‌الجیشی در دنیا انواع بحران‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را تجربه کرد اما به نظر می‌رسد با انسجام طبقه تجار از سال‌های قبل از جنبش مشروطیت و حضور حداکثری بازرگانان و تجار در عرصه‌های گوناگون اجتماعی ظهور و بروز این طبقه نهادینه شد، سیری در احوال مردم ایران در طی یکصد و سی سال گذشته و مرور اتفاقاتی همچون جنبش‌های تنباکو و مشروطه، جنگ جهانی اول و دوم، کودتاها و نهضت‌هایی که در اقصی نقاط کشور شاهد بودیم، خود گواهی و شاهی بر اثبات این مدعا و ذکر این نکته: هر چند در فرازهایی نقش تجار کم‌رنگ شد اما بی‌رنگ و بی‌تاثیر نشد.

قرارگرفتن طبقه تجار و اصناف در جریان مشکلات مردم و دوری نجستن بخش اعظمی از بازرگانان از مشکلات جدی طبقه فرو دست به مرور سبب تغییر نگرش در بین آحاد جامعه نسبت به این طبقه گردید و از دیدگاه نه چندان مثبت گذشته به سوی افقی روشن‌تر گذر کرد. اوج این حضور را باید با حمایت مالی و مادی در تمام مراحل جنبش مشروطه و بعدها در شکل بخشی به ترکیب مجلس اول بررسی و پیگیری کرد. در اینجا باید اذعان داشت که جنبش مشروطه خواهی ایرانیان هر چند با محوریت سه طبقه موثر روحانیون، روشنفکران و تجار به پیروزی منجر شد، اما در صورت همراهی نکردن تجار موفقیت برای مردم تا حد فراوانی دور از دسترس بود. جدیت تجار و اصناف بعدها در برپایی مجلس به اوج خود رسید و آنها توانستند بسیاری از کرسی‌های نخستین مجلس مشروطه را به خود اختصاص دهند

و در تداوم فعالیت‌های خود در کمیسیون‌های تخصصی و صحن علنی مجلس بیشترین تحرک و مشارکت را از خود بروز دهند. در بررسی ترکیب کمیسیون‌های مجلس اول شاهد هستیم تجار و اصناف علاوه بر اختصاص بیشترین جایگاه به خود، بیش از دیگر طیف‌های حاضر در این کمیسیون‌ها در در مباحث مطروحه تحرک از خود بروز دادند.

هرچند در مجالس پسین دوره نخست مشروطه از کمیت حضور نمایندگان تجار در مجلس به طور چشمگیری کاسته شد اما آنان بعد از تأسیس نهاد قانونگذاری سعی داشتند با توجه به شرایط جدید و حاکمیت نسبی قانون، در گسترش فعالیت‌های اقتصادی و تجاری خود سعی کافی مصروف دارند. در همان دوره جنگ جهانی اول و شیوع بیماری‌های واگیردار در جای جای کشورمان منجر به لاغر شدن اقتصاد نیمه جان وطن شد، اما موقعیت سوق‌الجیشی و اکتشاف نفت، امتیازات و اعتبار جدیدی برای کشورمان به ارمغان آورد تا از شدت شور بختی‌ها در کوتاه مدت کاسته شود.

پس از سال‌های جنگ جهانی اول با ثبات نسبی کشور، بار دیگر فعالیت تجار و بازرگانان شدت یافت و عرصه‌های جدید برای داد و ستد به وجود آمده شد. بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ خورشیدی امنیت نسبی کشور دلیل مهمی شد تا تجار به بازار روی خوش نشان دهند و دست به اقدامات تازه‌ای برای انسجام داخلی خود بزنند.

محتمل، مهمترین اقدام این دوران، حیات دوباره اتاق بازرگانان تهران بود. به طوری که با تصویب هیئت دولت و ابلاغ دستور تأسیس اتاق تجارت تهران از ۱۸ تا ۲۲ اردیبهشت ۱۳۰۵، تجار با حضور در تجارتخانه ابوالقاسم تاجر اصفهانی و دریافت تعرفه، در رای‌گیری اعضای اتاق تجارت شرکت کردند و به تدریج در ایالات و ولایات هم دفاتر اتاق تجارت تأسیس شد. در دهه نخست حکومت پهلوی اول اتاق بازرگانی تهران توانست با حمایت رجل سیاسی همچون علی اکبرخان داور و عبدالحسین میرزا تیمورتاش به نحو چشمگیری فعالیت‌های خود را توسعه دهد. اما با مرگ این دو حامی دولتی و سپس درگذشت محمدحسین امین‌الضرب ریاست قدرتمند اتاق بازرگانی تهران در ۲۶ آذر ۱۳۱۱، دوره‌ای از رخوت در فعالیت‌های اتاق تهران آغاز شد و این کاهش فعالیت هرچند با آغاز جنگ جهانی دوم شدت

یافت اما بعد از جنگ و ایجاد آرامش نسبی دیگر بار حضور تجار در عرصه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی نمود عینی یافت. در دوره نهضت ملی تحولی جدی در طبقه بازرگانان شکل گرفت به نحوی که در این دوره یک طیف جدید از بازرگانان تحصیلکرده و ملی‌گرا رشد و نمو یافت، این تجار جوان بعدها توانست بسیاری از مبارزات علیه رژیم پهلوی را هدایت و حمایت کنند.

تحولات اقتصادی که در دهه چهل خورشیدی در ایران به سرعت شکل گرفت، تجار بیش از پیش فعالیت‌ها را در عرصه شدند و بهبود شاخصه‌های مالی کشور در این سال‌ها تا حد فراوانی موهون ابتکارات و پشتکار بازرگانان ایرانی در بازارهای داخلی و خارجی بود، به موازات این روند که تا سال ۱۳۵۷ و انقلاب اسلامی تداوم داشت انتشار نشریات متعدد، تأسیس بنگاه‌های خیریه و موسسات فرهنگی توسط اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران سبب شد که اتاق بازرگانی به عنوان پارلمان بخش خصوصی در انجام رسالت خود که همانا ساماندهی امور بخش خصوصی به عنوان نهادی موثر و البته با توسعه فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی و به ویژه فرهنگی جایگاه خود را تثبیت کند.

پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ تلاش شد بازرگانی و تجارت با نگاهی جدید و از زاویه اقتصاد اسلامی دیده شود، اما مشکلات سیاسی و در راس آنها جنگ تحمیلی فرصت فعالیت مناسب را در اختیار تجار داخلی قرار نداد و دولت‌های بعد از انقلاب نیز نتوانستند در عمل از نقش خود در اقتصاد بکاهند و این عرصه را به زبندگان امر بسپارند.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، بخش خصوصی در تقسیم‌بندی جامعه‌شناسانه به صاحبان کسب و کار بزرگ، متوسط و خرد دسته‌بندی شدند و ورود واسطه‌ها به عرصه اقتصادی ضربه مهلکی بر پیکره جامعه بازرگانی ریشه‌دار و کهن ایرانی وارد کرد. اما در عرصه سیاسی ما شاهد تحولاتی بودیم به ویژه نقش طیفی از تجار در سیاست بسیار پررنگ شد. بخش خصوصی ایرانی نیز به عنوان یکی از طبقات موثر جامعه در به ثمر رسیدن خواسته ملت در جهت دگرگونی حکومت و برچیدن سلطنت و روی کار آمدن نظام مردم سالار کنار آنان ایستادند و از هیچ کمکی دریغ نکرد. هرچند اتاق بازرگانی تهران از دی ماه سال ۱۳۵۷ به مدت کوتاهی تعطیل شد، اما بعد از انقلاب و با ثبات نسبی اوضاع اتاق فعالیت خود را از سر گرفت و این بار

اتاق تقریباً به صورت یکپارچه اداره می‌شد. در سال‌های پس از انقلاب نقش تجار و اتاق بازرگانی در حوادثی نظیر جنگ تحمیلی، تهدیدها و تحریم‌های غیر منصفانه و یک سویه غرب بسیار با اهمیت و موثر جلوه کرد. امروزه نیز در شرایط حساس اقتصادی و سیاسی که کشورمان با آن روبرو است همچون گذشته جایگاه و نقش بازرگانان پررنگ و سازنده است.

و اما بعد ... سال ۱۳۹۶، مصادف با یکصد و سی و چهار سالگی تأسیس اتاق تهران را در حالی ورق می‌زنیم که در بسیاری از رخدادها و حوادث ریز و درشت این تاریخ پر افتخار جایگاه اتاق بازرگانی به عنوان دستاورد و میراثی گرانبها برای فرهنگ و تمدن ایران زمین جا دارد در اولویت‌های پاسداشت و گرامیداشت ملی قرار گیرد.

اتاق بازرگانی و صنایع، معادن و کشاورزی تهران به عنوان قدیمی‌ترین نماینده شکل بخش خصوصی در کشور رسالت‌های متعددی را برعهده دارد که بی‌گمان در پیشانی این مأموریت‌ها حمایت از توسعه بخش خصوصی برای رونق بخشی و رشد اقتصادی کشور و ارتقا سطح رفاهی عمومی جامعه اسلامی ایران است. دسترسی به این ایده‌آل مستلزم انجام و تحقق مجموعه‌ای از اهداف کوتاه مدت، میان‌مدت و بلند مدت است. تاریخچه اتاق تهران درگذر یکصد و سی و چهار سال فعالیت خود گواهی است بر اقدامات مفید و موثری که در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انجام گرفت که هنوز هم خیرات و مبرات بسیاری از این امور برای ما مشهود است.

از این رو اکنون که اتاق بازرگانی و صنایع و معادن و کشاورزی تهران وظیفه و رسالتی سترگ بر دوش دارد یعنی علاوه بر حفظ و حراست از اسناد و میراث معنوی این پیشینه ارزشمند و انتشار آن، در جایگاه تکریم و پاسداشت از تجار و کارآفرینان برجسته کشور نیز تعهداتی متوجه اوست، که بسیار مهم و با اهمیت است. از این رو یادآور می‌شود که طی بیش از یک قرن گذشته، اتاق بازرگانی تهران در بسیاری از اقدامات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی فعالانه پیشقدم بوده است.

امسال در دومین گام از برگزاری همایش اهدای نشان و جایزه ملی امین‌الضرب، اتاق بازرگانی و صنایع و معادن و کشاورزی تهران به قصد پاسداشت مقام بازرگانان

سرآغاز ۱۵

به مصداق پند جاودانه امیرالمومنین علی (ع) در نامه خود خطاب به مالک اشتر که فرمود: «نیکی به بازرگانان و صنعتگران را برخود بپذیر و سفارش کردن به نیکویی درباره آنان را به عهده گیر»، این مقام شامخ را پاس می‌دارد.

پیشگفتار

طرح نوشتن این کتاب از زمانی که کتاب "بازرگان رنسانسی" اثر لوسین فور را خواندم، در ذهنم شکل گرفت.* فور در این کتاب سعی کرده، محنت‌ها، لذتها و سختی‌های بازرگانی گمنام را در عبور از مناطق دورافتاده شرح داده و پذیرش خطرات متعدد و جدایی طولانی از خانواده را به قصد ساختن زندگی بیان کند و من امیدوارم که تلاشم در شرح زندگی امین‌الضرب، مشابه کار وی باشد. در اینجا سعی کرده‌ام که موقعیت امین‌الضرب را در زندگی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محلی زمان خود بررسی کنم تا درک نوع زندگی آن دوره برای خوانندگان ملموس‌تر و راحت‌تر باشد.

در واقع کار من، نوع تاریخی کار فور است که با به کارگیری شیوه تاریخنمایی ایرانی، آن را تقویت کرده‌ام چرا که در ایران فقدان شرح‌حال‌نویسی، به خصوص خارج از محافل درباری و سیاسی، چه به زبان فارسی و چه توسط غربیان، کاملاً محسوس است. در همه این تحقیقات، زندگی شخصی افراد مورد غفلت قرار گرفته است، لذا در اینجا من بیشتر بر روی زندگی شخصی تمرکز کرده‌ام.

این نوشته، داستان زندگی حاج محمدحسن امین‌الضرب، برجسته‌ترین بازرگان عصر قاجار، به ترتیب زمانی است. پرداختن به زندگی شخصی وی در برخی

*. Lucien Febvre, "A Renaissance Merchant," in Lucien Febvre, *Life in Renaissance France*, ed. and trans Marian Rothstein (Cambridge: Harvard University Press, 1977), pp. 91-154.

فصل‌ها، بخاطر شرح بعضی از جنبه‌های فرهنگی و نهادهای آن دوره، که بی‌ارتباط با زندگی وی نبودند، گسیخته شده است. ولی امیدوارم که این توضیحات در تجسم دوره‌امین‌الضرب و جایگاه وی در این میان، کمک کند. برای جلوگیری از گسیختگی بیشتر، سعی شده که زمینه تاریخی دوره‌امین‌الضرب در مقدمه آورده شود. همچنین سعی کرده‌ام تا جای ممکن، به تمرکز بر روی شخصیت امین‌الضرب بپردازم، تا کسانی که وی با آنها در ارتباط بوده‌است. حتی اگر این اشخاص مهم بوده باشند.

سرانجام باید بگویم که این کتاب، ترکیبی از تاریخ اجتماعی و زندگی‌نامه است و تماماً متکی بر اسناد موثق می‌باشد، امیدوارم که پسان یک داستان خواننده شود.